

К.Б. Копбалина^{1*}, С.К. Абильдина², Б.А. Жекибаева³

^{1,2,3} Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(Хат-хабарға арналған автор. E-mail: kamshat_77_77@mail.ru)

¹ORCID 0000-0002-3054-5357

²ORCID 0000-0002-8324-8444

³ORCID 0000-0003-0671-8550

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін зерттеу: өзін-өзі бағалау шкаласы

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығы заманауи қоғамда өмір сүруге дайындықтың маңызды құрамдас бөлігі. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін бағалауға арналған зерттеу ұсынылған, ол өзін-өзі бағалау шкаласын әзірлеу және қолдануға негізделген. Мақалада функционалдық сауаттылық ұғымының теориялық негіздері, оның негізгі компоненттері және оларды бастауыш сыныпта қалыптастырудың маңыздылығы егжей-тегжейлі баяндалған. Оқу сауаттылығы функционалдық сауаттылықтың құрамдас бөлігі ретінде әртүрлі жазбаша мәтіндер мен оқу материалдарын түсінуге мүмкіндік береді. Цифрлық сауаттылық білім алу және өмір сүру үшін ресурстарға қол жеткізу және оларды тиімді пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Әлеуметтік сауаттылық тиімді ынтымақтастық пен топтық жұмыс кезінде білімді қолдануға ықпал етеді. Функционалдық сауаттылықты зерттеуде оның қалыптасу деңгейін диагностикалау маңызды аспект. Авторлар бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық компоненттерін өзін-өзі бағалау үшін арналған шкаланың құрылымын әзірлеп, оның зерттеу нәтижелерін талдаған. Нәтижелер бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін анықтауға және оқу процесінде педагогикалық назар аударуды қажет ететін салаларды анықтауға мүмкіндік берді. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейіне әсер ететін факторлар, оның ішінде төмен көрсеткіштердің себептері де талданған. Алынған деректер негізінде бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған педагогикалық ұсыныстар берілген, бұл зерттеуді бастауыш білім саласындағы педагогтер мен зерттеушілер үшін өзекті және пайдалы етеді.

Кілт сөздер: функционалдық сауаттылық, бастауыш сынып оқушылары, бастауыш мектеп, өзін-өзі бағалау шкаласы, оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық, цифрлық сауаттылық, ғылыми сауаттылық, әлеуметтік сауаттылық.

Кіріспе

Заманауи білім беру оқушыларға тек теориялық білім алу мүмкіндігін ғана емес, сонымен қатар оларды практикада қолдану, дағдылар мен қабілеттерді дамыту, сондай-ақ пәнаралық және метапәндік байланыстарды қалыптастыру мүмкіндігін беруге бағытталған. Оқушылар тек білім алумен шектелмей, оларды нақты өмірлік жағдайларда саналы түрде қолдана білуі қажет.

Білім беру мазмұнын жетілдіру білім алушының оқу жүктемесін төмендетуді, академиялық білімге баса назар аударуды, функционалдық сауаттылықты дамытуды, білім алушылардың қажеттіліктерін ескере отырып, мазмұнды дағдылар мен құзыреттерді дамытуға бағдарлауды көздейді [1].

Бастауыш білім берудің мақсаты — оқушының жан-жақты дамуын қолдайтын және әртүрлі салалардағы негізгі дағдыларды меңгеруге мүмкіндік беретін білім беру ортасын қалыптастыру. Оған функционалдық және шығармашылық білімді қолдану дағдылары, сыни ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану, түрлі коммуникация тәсілдерін пайдалану, тілдік дағдылар мен топтық және жеке жұмыс істеу дағдылары кіреді [2].

Бұл көпқырлы құзыреттілікті қазіргі уақытта «функционалдық сауаттылық» деп те атайды.

Функционалдық сауаттылықты зерттеу өзектілігі оның қазіргі қоғамда жеке тұлғаның тиімді бейімделуі үшін маңызды рөл атқаратынымен түсіндіріледі. Бұл кезеңде жылдам өзгерістер, жаһандану және цифрландыру процесі байқалуда. Қазіргі экономика тек базалық білімдерді ғана емес, оларды іс жүзінде қолдана білуді де талап етеді. Ақпараттың артықтығы мен шынайы емес мәліметтердің таралуы жағдайында деректерді талдау, сыни тұрғыдан бағалау және қолдану қабілеті қажетті дағдыға айналады. Цифрландыру барлық өмір салаларына еніп, адамның технологияларды

тиімді пайдалануын, сондай-ақ цифрлық ортада қауіпсіз әрекеттесуін талап етеді. Функционалдық сауаттылық әлеуметтік теңсіздікті азайтуға ықпал етіп, адамның қоғамға табысты бейімделуіне мүмкіндік береді.

Шетелдік ғалымдар функционалдық сауаттылықты тұлға мен қоғамның дамуына байланысты көпқырлы концепция ретінде анықтайды. М.Özenç, С.Çarkit тұлғаға «жұмсалған жалпы білім, дағдылар мен қабілеттерді күнделікті өмірде қолдану мүмкіндігін береді, бұл өмір сапасын айтарлықтай арттырады», – деп қарастырады [3].

Н.Ф. Виноградова функционалдық сауаттылықты: «жаңа нәрсені білуге ұмтылу, адамдар арасында өмір сүру және әрекет ету дағдысы, коммуникативтік және іскерлік қасиеттерге ие болу, заманауи құзыреттерді меңгеру», – деп түсіндіреді [4].

Функционалдық сауаттылықты білім берудің метапәндік нәтижесі ретінде түсіну қажет, ол адамға әртүрлі қызмет салаларында өзекті мәселелерді шешу үшін білімді қолдану қабілетін береді. Оның қалыптасуы барлық оқу пәндерін қамтиды, бұл оның бастауыш сынып оқушыларының заманауи әлемде сәтті бейімделуі үшін маңыздылығын көрсетеді.

Функционалдық сауаттылықтың негіздері бастауыш мектепте қаланады, осы кезеңде оқушылар сөздік және оқу әрекеттерінің негізгі түрлерін меңгереді, математика, жаратылыстану пәндері және технологиялар бойынша дағдыларын дамытады.

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мәселесі қазіргі уақытта белсенді ғылыми зерттеу және теориялық-әдіснамалық жұмыстардың нысанасына айналуда.

М.Özenç пен С.Çarkit-тың зерттеуінде 4-сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейі мен олардың проблемаларды шешу дағдылары арасындағы оң байланыс, сондай-ақ функционалдық сауаттылықтың оқушылардың проблемалық жағдайларда күресу қабілетіне әсері талданған [3].

Функционалдық сауаттылық картасын жасау мақсатында жүргізілген зерттеуде В.Nurgiyantoro және оның әріптестері мектепте функционалдық сауаттылықтың әртүрлі түрлерін дамыту қажеттілігін атап өтеді, себебі бұл оқушыларға өздерінің жеке тұлғалық қасиеттерін және басқа да дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді [5].

Зерттеушілер Н.Н. Деменева, Е.Г. Гуцу және олардың қосалқы авторлары функционалдық сауаттылықты қалыптастыру барысында бастауыш сынып оқушыларының шынайы өмірде білімдерін қолдануға арналған тапсырмаларды орындау кезінде қандай мақсаттар қоятынын анықтаудың маңызды екенін белгілейді [6].

Қазақстандық ғалымдар бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру аспектілерін тілдік әрекетті дамыту арқылы зерттейді (Г. Жусупбекова және А. Жұмаділ, 2020), сондай-ақ оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастырудың әдістемелік қадамдарын мәтінмен жұмыс істеу негізінде әзірлеуге назар аударады [7], [8].

С.К. Абильдина, Ж.Е. Сарсекеева және олардың қосалқы авторлары Қазақстандағы бастауыш сынып оқушылары арасында оқу сауаттылығын арттыру үшін заманауи оқыту әдістерінің қолданылуы мен тиімділігін зерттей отырып, жылдам дамып келе жатқан білім беру ландшафтында инновациялық педагогикалық стратегияларды біріктіру оқушылардың оқу дағдыларын және жалпы сауаттылықты дамыту үшін маңызды деп көрсетеді [9].

Осылайша, қазіргі бастауыш білім беру мәнмәтінінде функционалдық сауаттылықтың мәні білімдердің өзінде емес, оқушылардың оларды практикалық жағдайларда тиімді қолдана білуі, өз білімдерінің деңгейін сыни тұрғыдан бағалай алуы және үздіксіз өзін-өзі дамытуға ұмтылуы.

Функционалдық сауаттылықтың құрамдас бөліктері зерттеушілер тарапынан білім мен практикалық әрекеттің әртүрлі бағыттарына сәйкес анықталады. TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study), PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) мониторингтері шеңберінде келесі негізгі құзыреттіліктер бағаланады: оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық, ғылыми-жаратылыстану сауаттылық [10], [11].

Н.Ф. Виноградова «бастауыш сынып оқушысының функционалдық сауаттылығы» түсінігінде келесі компоненттерді бөліп көрсетеді: «интегративті (коммуникативтік, оқу, ақпараттық, әлеуметтік сауаттылық) және пәндік (тілдік, әдебиеттану, математикалық, жаратылыстану ғылымдары)» [4].

Цифрлық технологиялардың дамуы мен жаһандану жағдайында цифрлық сауаттылық білім беруде маңыздырақ болуда. Цифрлық сауаттылықты оқыту үздіксіз процесс ретінде қарастырылады, ол білім беру деңгейлерінен бастап кәсіби қызметке дейінгі барлық кезеңді қамтиды және білім беру мен

еңбек қызметінде цифрлық құралдарды тиімді пайдалану дағдысы ретінде анықталады (Y. Wei, 2022) [12].

Бастауыш сынып оқушыларының цифрлық сауаттылығы олардың оқу қызметін қауіпсіз және тиімді жүзеге асыруына мүмкіндік беретін белгілі бір цифрлық білімдер мен бейіндерді меңгеруі. Цифрлық сауаттылықты дамыту тек оқу нәтижелеріне қол жеткізуге жағдай тудыратын ғана емес, сонымен қатар оқушылардың цифрлық дағдылар деңгейін арттыра алатын цифрлық білім ортасының жұмыс істеуі арқылы қамтамасыз етіледі [13].

Әрбір сауаттылық түрі жалпы функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға ықпал етеді. Түрлі ғылыми әдебиеттерге талдау жасау негізінде бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың негізгі компоненттерін бөліп көрсетуге болады (1-кесте).

1 - кесте

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығының интегративті компоненттері

Компонент	Мазмұны
Оқу сауаттылығы	Әр түрлі жанрадағы мәтіндерді түсіну, талдау және қолдану қабілеті
Математикалық сауаттылық	Математикалық білімдерді нақты өмірлік жағдайларда қолдану қабілеті, соның ішінде сандық талдау дағдылары мен логикалық ойлау
«Ғылыми (ғылыми-жаратылыстану) сауаттылық».	Дүниенің және қоғамның құрылымы туралы сұрақтарды түсіну қабілеті
Әлеуметтік/коммуникативтік сауаттылық	Қарым-қатынас дағдылары, топта жұмыс істей білу, әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды түсіну
Цифрлық сауаттылық	Білім алу және өмірде цифрлық құрылғыларды пайдалану, ақпарат іздеу және интернетті қауіпсіз қолдану іскерлігі

Барлық функционалдық сауаттылық компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты және өзара әрекеттесіп, қазіргі қоғамда бастауыш сынып оқушысының табысты оқуына және бейімделуіне негіз құрайды. Барлық компоненттер оқушыға негізделген шешімдер қабылдау, оқу және өмірлік міндеттерді шешу, өзгермелі әлемде сенімді болу қабілетін дамытады.

Материалдар мен әдістер

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын зерттеудің маңызды аспектілерінің бірі оның қалыптасу деңгейіне диагностика жасау. Халықаралық тәжірибеде осы мақсат үшін әдістемелер кешені әзірленген, олардың арасында TIMSS, PIRLS мониторингтері орталығы орын алады. TIMSS, PIRLS-тің тәсілдері мен тапсырмалары негізінде функционалдық сауаттылықты диагностика жасау үшін ұлттық құралдар әзірленеді.

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын бағалау білім беру процесінде маңызды рөл атқарады, себебі бұл дағдыларды меңгеру деңгейін анықтап, оқушылардың жан-жақты дамуы үшін педагогикалық стратегияларды түзетуге мүмкіндік береді. Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын бағалау кешенділік, көпдеңгейлік талаптарына сай болуы және меңгерілген білімдерді практикалық өмірлік тапсырмаларды шешуде қолдану қабілетін ескеруі керек.

Өзін-өзі бағалауды бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын диагностикалау процесіне енгізу, оның саналы және мақсатты түрде қабылдануын арттырып, оқушылардың рефлексия және өзін-өзі дамыту дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Өзін-өзі бағалау оқушыларға жетістік аймақтарын және өзін-өзі дамыту қажеттілігін түсінуге көмектеседі, бұл шыннайы мақсаттар қою дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл процесс оқушылардың білім алуында өздеріне деген жауапкершілікті арттырып, олардың ішкі мотивациясын қалыптастыруға көмектеседі. Оқушылар оқу барысында жетістіктерге жету үшін тек сыртқы бағалауларға тәуелді болмай, өз күш-жігері мен еңбекқорлығына негізделген ішкі ынталандыруды түсініп, өз даму процесін белсенді түрде басқаруға ұмтылады.

Зерттеудің мақсаты — бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін өзін-өзі бағалау шкаласы арқылы анықтап, функционалдық сауаттылықты игерудегі негізгі кедергілердің алдын алу.

Мақсатқа жету үшін зерттеу әдістері қолданылды:

- Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығының өзін-өзі бағалау шкаласының мазмұнын қалыптастыру мақсатында әдеби көздерді талдау;
- Автормен әзірленген өзін-өзі бағалау шкаласын пайдалана отырып, бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін бағалау;
- Жауаптардың жиынтығы мен талдауы арқылы сандық және сапалық әдістермен нәтижелерді өңдеу, әр респонденттің шкала бойынша жауаптарын жинақтап, функционалдық сауаттылықтың әр компоненті бойынша сұрау нәтижелерінің сипаттамалық талдауын жүргізу.

Шкала қағаз нұсқасында ұсынылды. Өзін-өзі бағалауға Қарағанды қаласының «№ 66 мектеп-лицейі» КММ, «№ 16 жалпы білім беретін мектебі» КММ 4-сынып оқушылары (барлығы 42 оқушы) қатысты. Функционалдық сауаттылықтың компоненттері бойынша өзін-өзі бағалауда кешенді тәсіл қолданылды. Оқушыларға тапсырмаларды орындаудағы өздерінің сенімділік деңгейі мен қабілетін бағалау қажет болды, бұл шкала бойынша 1-ден 3-ке дейін бағаланды, мұндағы 1-ші «мен мұны істей алмаймын», 2-ші «мен мұны қиындықпен жасаймын», 3-ші «мен мұны жақсы істей аламын».

Функционалдық сауаттылық деңгейлері әр компонент бойынша оқушының бес тұжырымға берген бағаларының орташа мәніне негізделіп анықталды: оқушы негізгі тапсырмаларды орындауда қиындықтарға кездесіп, мұғалімнен айтарлықтай көмек алуды қажет етеді (төмен деңгей); оқушы білімдерін шектеулі жағдайларда қолдана отырып тапсырмаларды орындайды (орташа деңгей); оқушы дағдыларды сенімді меңгеріп, тапсырмаларды өз бетімен шешуде жоғары деңгейде көрсетеді (жоғары деңгей).

Нәтижелер және олардың талдауы

Өзін-өзі бағалау нәтижелері функционалдық сауаттылық компоненттері бойынша қорытындыланды (1-сурет).

1-сурет. Функционалдық сауаттылық деңгейлері компоненттер бойынша (%)

Өзін-өзі бағалау нәтижелері келесі компоненттер бойынша жіктеледі: оқу, математикалық, ғылыми-жаратылыстану, әлеуметтік/коммуникативтік, сондай-ақ цифрлық сауаттылық. «Оқу сауаттылығы» компоненті бойынша 59 % оқушылар орташа деңгейде өздерін бағалаған, бұл көпшілігі оқу тапсырмаларын табысты орындайтынын, бірақ қиындықтар туындайтын топпен жұмыс істеу қажет екенін көрсетеді. Математикалық сауаттылық бойынша 55 % оқушылар өздерін орташа деңгейде бағалаған, бұл қанағаттанарлық нәтижелерге ұмтылуды көрсетеді, бірақ мұғалімдердің на-

зарын қажет етеді. Ғылыми-жаратылыстану және математикалық сауаттылық бойынша 28 % және 26 % оқушылар өз деңгейлерін төмен деп бағалаған. Өзін-өзі бағалауға қатысқан бастауыш сынып оқушыларының көпшілігі функционалдық сауаттылықтың барлық компоненттері бойынша орташа деңгейде (50 %-дан 69 %-ға дейін) көрсеткіштерге ие. Дегенмен, өзін-өзі бағалауы төмен топтармен, әсіресе ғылыми және әлеуметтік сауаттылық бойынша жұмыс ұйымдастыру маңызды. Осы бағыттармен кешенді жұмыс жүргізу, цифрлық сауаттылыққа назар аудару оқушылардың функционалдық сауаттылық деңгейін арттыруға көмектеседі.

Өзін-өзі бағалау нәтижелері әрі қарай даму үшін қажетті салаларды анықтауға мүмкіндік берді (2-кесте).

2 - кесте

Шкала бойынша орташа көрсеткішке ие тұжырымдар: 1-ші «мен мұны істей алмаймын»

Компонент	Тұжырым
Оқу сауаттылығы	«Мәтінді соңына дейін оқығаннан кейін таныс емес сөздердің мағынасын түсінемін және түсіндіре аламын» «Мәтіндегі негізгі ойды таба аламын»
Математикалық сауаттылық	«Қажетті ақпаратты кестелер мен диаграммалардан таба аламын»
«Ғылыми (ғылыми-жаратылыстану) сауаттылық»	«Жануарлар мен өсімдіктердің бір-біріне және қоршаған ортаға қалай тәуелді екенін түсінемін»
Әлеуметтік/коммуникативтік сауаттылық	«Өз пікірімді басқалар түсінетіндей етіп жеткізе аламын»
Цифрлық сауаттылық	«Интернетте қиындықтарға тап болмау үшін қалай әрекет ету керектігін білемін»

Көрсетілген тұжырымдар бойынша төмен бағалар бірқатар себептермен түсіндірілуі мүмкін, яғни оқушылардың жеке ерекшеліктерімен, сондай-ақ білім беру ортасымен және оқыту тәсілдерімен байланысты болуы мүмкін. Мүмкіндік болатын себептерді қарастырайық.

«Мәтінді соңына дейін оқығаннан кейін таныс емес сөздердің мағынасын түсінемін және түсіндіре аламын» деген тұжырым шектеулі белсенді және пассивті сөздік қорды көрсетеді, бұл өз кезегінде мәтінді түсінуді қиындатады. Сонымен қатар, сөздердің мағынасын түсіндіруде тілдің жеткіліксіз деңгейде дамуы айтарлықтай кедергі келтіреді. Оқу тәжірибесінің жеткіліксіздігі немесе шектеулілігі мәнмәтінді және сөздердің мағынасын түсіну қабілетіне әсер етеді. Сондай-ақ, мәтіндермен жұмыс істеу дағдыларының болмауы аталған қиындықтардың туындау себептерінің бірі.

«Мәтіндегі негізгі ойды таба аламын» деген тұжырым бойынша төмен көрсеткіштің келесі ықтимал себептерін атап өтуге болады. Оқушылар күрделі немесе абстрактілі мәтіндерді қабылдауда қиындықтарға тап болуы мүмкін, бұл олардың қабылдау ерекшеліктері мен назардың даму деңгейіне байланысты, соның нәтижесінде негізгі ойды бөліп алу күрделене түседі. Сонымен қатар, аналитикалық ойлаудың жеткіліксіз деңгейде дамуы және ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларының болмауы да аталған қиындықтардың туындауына ықпал етуі мүмкін.

«Қажетті ақпаратты кестелер мен диаграммалардан таба аламын» деген тұжырым бойынша төмен көрсеткіштің себептері сандық ақпаратты, графиктер мен диаграммаларды түсіну және өңдеудегі қиындықтармен байланысты, бұл математикалық сауаттылықтың төмен деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, сыныпта графикалық материалдармен жұмыс істеудің аз тәжірибесі визуалды деректерді қабылдау мен талдауға теріс әсер етеді. Математикалық терминологияны түсінбеу, айнымалылар арасындағы байланысты анықтаудағы қиындықтар және қорытындыларды жазу дағдыларының болмауы бастауыш сынып оқушыларының математикалық сауаттылығын төмендетіп, жалпы функционалдық сауаттылық деңгейіне әсер етеді.

«Жануарлар мен өсімдіктердің бір-біріне және қоршаған ортаға қалай тәуелді екенін түсінемін» деген тұжырым бойынша нәтиженің төмендігі экология және биология саласындағы білімнің болмауымен түсіндіріледі, бұл жеткіліксіз оқытудан немесе осы мәселелер бойынша білім беру

материалдарының тапшылығынан болуы мүмкін. Табиғи ғылымдарға төмен қызығушылық, практикалық тапсырмалар, эксперименттер мен бақылаулардың аздығы қоршаған процестер мен өзара байланыстарды түсінуде қиындықтар туғызады.

«Өз пікірімді басқалар түсінетіндей етіп жеткізе аламын» деген тұжырым бойынша нәтиженің төмен болу себептерін атап өтуге болады. Коммуникативтік дағдылардың жеткіліксіздігі және сөйлеуді ұйымдастырудағы қиындықтар ойды нақты әрі түсінікті түрде жеткізуге кедергі келтіреді. Сонымен қатар, төмен өзін-өзі бағалау және өзіне деген сенімсіздік өз пікірін түсіндіруде қиындықтар туындатады. Белсенді тыңдау дағдыларының болмауы және дәлелдерді келтірудегі қиындықтар да өз пікірін түсінікті жеткізуді күрделендіреді.

«Интернетте қиындықтарға тап болмау үшін қалай әрекет ету керектігін білемін» деген тұжырым бойынша төмен көрсеткіш цифрлық сауаттылық деңгейінің жеткіліксіздігін және интернеттегі қауіпсіздік негіздеріне қатысты білімнің болмауын көрсетеді. Сонымен қатар, интернеттегі өз әрекеттерін бақыламау нәтижесінде оқушылар ықтимал тәуекелдерді түсінбеуі мүмкін. Критикалық ойлау дағдыларының болмауы немесе олардың төмен деңгейде болуы интернеттегі сенімсіз ақпаратты анықтауға айтарлықтай кедергі келтіреді.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейіне әртүрлі факторлар әсер етеді, олар шартты түрде бірнеше топқа бөлінеді (3-кесте).

3 - кесте

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейіне әсер ететін факторлар

Факторлар тобы	Мазмұны
Жеке	Психикалық және когнитивтік процестердің дамуы, оқу мотивациясы, өзін-өзі бағалау деңгейі, денсаулық жағдайы, темперамент ерекшеліктері
Отбасылық	Ата-аналардың білім деңгейі, ата-аналардың білім беру процесіне қатысуы, отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, отбасындағы атмосфера, демалыс сипаты, білім беру ресурстарына қолжетімділік
Педагогикалық	Оқыту сапасы, педагогтың кәсібилігі, оқыту тәсілдері, заманауи әдістер мен технологияларды меңгеру, жеке тұлғаға бағытталған оқыту, мектептің материалдық-техникалық базасы, сыныптағы оқушылар саны
Әлеуметтік	Мәдени деңгейі, технологиялардың қолжетімділігі, демалыс ұйымдастырудың әртүрлілігі

Жоғарыда қарастырылған факторлар бір-біріне әсер етіп, функционалдық сауаттылық деңгейіне ықпалын күшейтеді немесе әлсіретеді. Бұл факторларды білім беру практикасында ескеру бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру үшін тиімді жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі бағалау нәтижелері мен факторларды ескере отырып, бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру бойынша ұсыныстарды айқындаймыз:

- мәтінді талдау дағдыларын дамытуға арналған тапсырмаларды енгізу: негізгі ойды іздеу, мәнмәтінмен жұмыс, себеп-салдар байланыстарын анықтау;
- дауыстап оқу және оқығанды талқылау арқылы мәтінді түсіну дағдыларын жақсарту;
- мәтінді тиімді түсіну дағдыларын қалыптастыру бағдарламаларын енгізу;
- өмірлік жағдаяттарға байланысты оқу тапсырмаларын шешу: сатып алу, өлшеу, жоспарлау;
- оқу тапсырмаларын орындау кезінде көрнекі материалдар мен интерактивті құралдарды пайдалану;
- оқушылардың жобалық қызметке қатысуын ұйымдастыру;
- қарапайым эксперименттер мен бақылаулар ұйымдастыру;
- сыныпта топтық жұмысты қолдану;
- белсенді тыңдау, диалог жүргізу және сендіру дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар енгізу;
- сыныпта талқылау арқылы таңдау жағдаяттарын құру;

- тұлғаралық өзара әрекеттестікті, эмоционалды интеллектіні арттыруға арналған жаттығулар өткізу;
- сабақтарда цифрлық құрылғылар мен ресурстарды тұрақты пайдалану;
- сенімділікті тексеруге баса назар аударатырып, интернетте ақпаратты іздеу негіздеріне үйрету;
- цифрлық редакторларда мультимедиялық контент жасауға арналған тапсырмаларды қолдану;
- цифрлық этикетті, жеке деректерді қорғау дағдыларын қалыптастыру бойынша жұмыстар жүргізу.

Қорытынды

Бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығы қазіргі қоғамдағы өмірге дайындықтың негізгі құрамдас бөлігі. Бастауыш мектеп жасында функционалды сауаттылықты қалыптастыру кейінгі кезеңдерде және жалпы өмірдегі табысты оқытудың негізін қалайды. Функционалды сауатты бастауыш сынып оқушысының сипаттамалары: тұрмыстық мәселелерді тиімді шешу қабілеті, әлеуметтік жағдайларда өзара әрекеттесу және бейімделу дағдысы, білім беру ортасында және күнделікті өмірде тиімді коммуникацияны қамтамасыз ету үшін оқу, жазу бойынша негізгі дағдыларды пайдалану, фактілер мен құбылыстарды талдау және алынған білімді жаңа мәнмәтіндерде қолдану үшін пәнаралық байланыстарды интеграциялау.

Ұсынылған бағалау шкаласы бастауыш сынып оқушыларына негізгі дағдылардың даму деңгейін бағалауға, рефлексия дағдыларын дамытуға, ал педагогтерге жеке білім беру траекторияларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығын өзін-өзі бағалау нәтижелері бес компонент бойынша білім алушылардың көпшілігі өз дағдыларын орташа деңгейде бағалайтынын көрсетті. Орташа деңгейдің ең үлкен үлесі коммуникативтік, оқу және цифрлық сауаттылық саласында байқалады. Ғылыми және математикалық сауаттылық бойынша өзін-өзі төмен бағалайтын оқушылармен жұмыс істеуге ерекше назар аудару қажет. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығын қалыптастыруда назар аударуды қажет ететін бағыттарды анықтауға мүмкіндік берді, оларға мәтіндегі негізгі ойды табу, схемалық және кестелік түрде қажетті ақпаратты іздеу, қоршаған ортадағы өзара тәуелділікті түсіну, сондай-ақ олардың көзқарасын дұрыс және нақты тұжырымдау дағдылары кіреді.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығын қалыптастыру және дамыту қазіргі білім берудің басым міндеттерінің бірі, оны шешу үшін әртүрлі тәсілдерді, әдістер мен құралдарды біріктіретін кешенді жүйені құру қажет. Төменде бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығын қалыптастыру процесін ұйымдастыруға арналған әдістемелік ұсыныстар тұжырымдалған, олар білім беру процесінің ұйымдастырушылық және мазмұндық аспектілерін қамтиды:

- Оқыту индивидуализациясы (оқушылардың қабілеттерін, ерекшеліктерін және қызығушылықтарын ескеру);
- Пәнаралық байланыстар (функционалды сауаттылықтың әртүрлі компоненттерін интеграциялау);
- Позитивті білім беру ортасы (қателік жасау мүмкіндігі, тиімді кері байланыс, педагогтер мен ата-аналардың қолдауы);
- Педагогтердің біліктілігін арттыру (заманауи оқыту әдістерін, цифрлық технологияларды меңгеру);
- Оқушылардың қосымша сабақтарға, спорт секцияларына қатысуы, хобби болуы (мектеп бағдарламасына кірмейтін дағдыларды дамыту);
- Бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылық деңгейін тұрақты бағалау (оқыту тәсілдерін түзету);
- Білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолдану (нақты өмірлік мәселелерді шешу үшін когнитивтік, коммуникативтік, практикалық дағдыларды дамыту).

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділігі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249>
- 2 Приложение 2 к приказу Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916>
- 3 Özenç M. The relationship between functional literacy and problem-solving skills: A study on 4th-grade students / M. Özenç, C. Çarkıt // Participatory Educational Research. — 2021. — № 8(3). — P. 372–384. DOI: <https://doi.org/10.17275/per.21.71.8.3>
- 4 Виноградова Н.Ф. Функциональная грамотность младшего школьника. Дидактическое сопровождение. Книга для учителя / Н.Ф. Виноградова. — М.: ВентанаГраф, 2018. — 280 с.
- 5 Nurgiyantoro B. Mapping junior high school students' functional literacy competence / B. Nurgiyantoro, B. Lestiyarini, D. Rahayu // Jurnal Sakrawala Pendidikan. — 2020. — Vol. 39. — № 3. — P. 560–572. DOI: <https://doi.org/10.21831/ep.v39i3.34061>
- 6 Деменева Н.Н. Изучение действия целеполагания у младших школьников в контексте функциональной грамотности / Н.Н. Деменева, Е.Г. Гуцу, С.А. Зайцева, О.В. Колесова, Т.В. Маясова // Перспективы науки и образования. — 2023. — № 4(64). — С. 238–258. DOI: <https://doi.org/10.32744/pse.2023.4.15>
- 7 Жұсупбекова Г. Сөйлеу әрекетін дамыту арқылы бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру / Г. Жұсупбекова, А. Жұмаділ // Педагогика және психология. — 2020. — № 4(45). — 146–152-б. DOI: <https://doi.org/10.51889/2020-4.2077-6861.18>
- 8 Исмаилова Г. Оқу сауаттылығы — функционалдық сауаттылықтың құрамдас бөлігі / Г. Исмаилова, Г. Григорьева, А. Турикпенова, К. Хасенова, З. Тешабоева // «Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ хабаршысы. — 2024. — № 409(3). — 110–123-б. DOI: <https://doi.org/10.32014/2024.2518-1467.756>
- 9 Abildina S. Enhancing reading literacy among elementary school learners in Kazakhstan: The application and effectiveness of modern teaching techniques / S. Abildina, Z. Sarsekeyeva, A. Mukhametzhanova, K. Kopbalina, S. Nurgaliyeva // Journal of Infrastructure, Policy and Development. — 2024. — № 8(8). — P. 5905. DOI: <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i8.5905>
- 10 International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.iea.nl/>
- 11 Kappassova S. Methodological aspects of the development of functional literacy of schoolchildren in mathematics / S. Kappassova, A. Abylkassymova, L. Zhadyrayeva, Y. Tuyakov // Scientific Herald of Uzhhorod University. Series Physics. — 2024. — № 55. — P. 2372–2382. DOI: <http://dx.doi.org/10.54919/physics/55.2024.237bu2>
- 12 Wei Y. Digital Literacy in Education: From Local to Global / Y. Wei // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. — 2022. — № 64. — P. 2726–2729. DOI: <http://dx.doi.org/10.2991/assehr.k.220504.495>
- 13 Абильдина С.К. Бастауыш сынып оқушыларының цифрлық сауаттылығын қалыптастыру / С.К. Абильдина, Ю. Гелишли, К.Б. Копбалина // Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің ғылыми журналы. Педагогика ғылымдары сериясы. — 2023. — № 3(70). — 291–302-б. DOI: <https://doi.org/10.48371/PEDS.2023.70.3.020>

К.Б. Копбалина, С.К. Абильдина, Б.А. Жекибаева

Исследование уровня функциональной грамотности младших школьников: шкала самооценки

Функциональная грамотность младших школьников является ключевым компонентом подготовки к жизни в современном обществе. В статье представлено исследование, направленное на оценку уровня функциональной грамотности учащихся начальной школы посредством разработки и применения шкалы самооценки. В работе изложены теоретические основы понятия функциональной грамотности, включая ее ключевые компоненты и значимость их формирования на этапе младшего школьного возраста. Читательская грамотность помогает школьникам понимать разные письменные тексты и учебные материалы. Цифровая грамотность обеспечивает доступ к ресурсам и их эффективное использование для обучения и жизни. Социальная грамотность способствует успешному сотрудничеству и применению знаний в командной работе. Ключевым аспектом в изучении функциональной грамотности является диагностика уровня ее сформированности. Авторами разработано структурированное содержание шкалы, предназначенной для самооценки компонентов функциональной грамотности младших школьников, проанализированы результаты ее апробации. Результаты позволили определить уровень функциональной грамотности младших школьников выявить области, требующие педагогического внимания и дальнейшего развития в процессе обучения. Особое внимание уделено анализу факторов, влияющих на уровень функциональной грамотности младших школьников, включая причины низких показателей. На основании полученных данных предложены педагогические рекоменда-

ции, направленные на повышение функциональной грамотности младших школьников, что делает данное исследование актуальным и полезным для педагогов и исследователей в области начального образования.

Ключевые слова: функциональная грамотность, младшие школьники, начальная школа, шкала самооценки, читательская грамотность, математическая грамотность, цифровая грамотность, научная грамотность, социальная грамотность.

К.Б. Копбалина, С.К. Abildina, B.A. Zhekibayeva

Research on the level of functional literacy of primary school students: a self-assessment scale

Functional literacy of primary school students is a key component of preparing for life in modern society. The article presents a study devoted to assessing the level of functional literacy of younger schoolchildren through the development and application of a self-assessment scale. The paper describes in detail the theoretical foundations of the concept of functional literacy, including its key components and the importance of their formation at the stage of primary school age. Reading literacy as a component of functional literacy allows you to understand various written texts and educational materials. Digital literacy provides access to resources and their effective use for learning and living. Social literacy promotes successful collaboration and the application of knowledge in teamwork. A key aspect in the study of functional literacy is the diagnosis of the level of its formation. The authors have developed a structured content of a scale designed for self-assessment of the components of functional literacy in younger schoolchildren, and analyzed the results of its testing. The results allowed us to determine the level of functional literacy of younger schoolchildren and identify areas that require pedagogical attention and further development in the learning process. Special attention was paid to the analysis of factors affecting the level of functional literacy of younger schoolchildren, including the reasons for low rates. Based on the data obtained, pedagogical recommendations were proposed aimed at improving the functional literacy of younger schoolchildren, which makes this study relevant and useful for teachers and researchers in the field of primary education.

Keywords: functional literacy, primary school students, elementary school, self-assessment scale, reading literacy, mathematical literacy, digital literacy, scientific literacy, social literacy.

References

- 1 Qazaqstan Respublikasynda mektepke deingi, orta, tekhnikalыq zhane kasiptiq bilim berudi damytudyn 2023–2029 zyl dargha amalghan tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2023 zyl dagy 28 naurызdagy № 249 qaulыsy [Concept of Development of Preschool, Secondary, Technical, and Vocational Education in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029]. (2023, 28 March). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249> [in Kazakh].
- 2 Prilozhenie 2 k prikazu Ministra prosveshcheniia Respubliki Kazakhstan ot 3 avgusta 2022 goda № 348 «Ob utverzhdenii gosudarstvennykh obshcheobiazatelnnykh standartov vysshego i poslevuzovskogo obrazovaniia» [Appendix 2 to the Order of the Minister of Enlightenment of the Republic of Kazakhstan No. 348 of August 3, 2022 “On the Approval of State Compulsory Standards for Higher and Postgraduate Education”]. (2022, 3 August). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916> [in Russian].
- 3 Özenç, M., & Çarkit, C. (2021). The relationship between functional literacy and problem-solving skills: A study on 4th-grade students. *Participatory Educational Research*, 8(3), 372–384. <https://doi.org/10.17275/per.21.71.8.3>.
- 4 Vinogradova, N.F. (2018). *Funktsionalnaia gramotnost mladshhego shkolnika. Didakticheskoe soprovozhdenie. Kniga dlia uchitelia* [Functional Literacy of Younger Students: Didactic Support. A Book for Teachers]. Moscow: VentanaGraf [in Russian].
- 5 Nurgiyantoro, B., Lestyarini, B., & Rahayu, D. (2020). Mapping junior high school students' functional literacy. *Jurnal Cakrawala Pendidikan — Education Horizon Journal*, 39(3), 560–572. <https://doi.org/10.21831/cp.v39i3.34061> [in Indonesian].
- 6 Demeneva, N.N., Gucu, E.G., Zaitseva, S.A., Kolesova, O.V., & Mayasova, T.V. (2023). Izuchenie deistviia tselepolaganiiia u mladshikh shkolnikov v kontekste funktsionalnoi gramotnosti [Study of Goal-Setting Actions in Younger Students in the Context of Functional Literacy]. *Perspektivy nauki i obrazovaniia — Perspectives of Science and Education*, 4(64), 238–258. <https://doi.org/10.32744/pse.2023.4.15> [in Russian].
- 7 Husupbekova, G., & Zhumadil, A. (2020). Soileu areketin damytu arqyly bastauysh synyp oqushylarynyn funktsionaldyq sauattylygyn qalyptastyru [Developing Functional Literacy of Primary School Students Through Speech Activity]. *Pedagogika zhane psikhologiiia — Pedagogy and Psychology*, 4(45), 146–152. <https://doi.org/10.51889/2020-4.2077-6861.18> [in Kazakh].
- 8 Ismailova, G., Grigoreva, G., Turikpenova, A., Khasenova, K., & Teshaboeva, Z. (2024). Oqu sauattylygy — funktsionaldyq sauattylyqtyn quramdas boligi [Reading Literacy as a Component of Functional Literacy]. «Qazaqstan Respublikasy Ultyq ghylym akademiiasy» Respublikalyq Qogamdyq Birlestiktiginin Khabarshysy — *Bulletin of the Republican Public Association “National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan,”* 409(3), 110–123. <https://doi.org/10.32014/2024.2518-1467.756> [in Kazakh].

- 9 Abildina, S., Sarsekeyeva, Z., Mukhametzhanova, A., Kopbalina, K., & Nurgaliyeva, S. (2024). Enhancing reading literacy among elementary school learners in Kazakhstan: The application and effectiveness of modern teaching techniques. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(8), 5905. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i8.5905>.
- 10 IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). *iea.nl*. Retrieved from <https://www.iea.nl>.
- 11 Kappassova, S., Abylkassymova, A., Zhadyrayeva, L., & Tuyakov, Y. (2024). Methodological aspects of the development of functional literacy of schoolchildren in mathematics. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series Physics*, 55, 2372–2382. <http://dx.doi.org/10.54919/physics/55.2024.237bu2>.
- 12 Wei, Y. (2022). Digital Literacy in Education: From Local to Global. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 64, 2726–2729. <http://dx.doi.org/10.2991/assehr.k.220504.495>.
- 13 Abildina, S.K., Gelishli, Y., & Kopbalina, K.B. (2023). Bastauysh synyp oqushylarynyn tsifrllyq sauattylygyn qalyptastyru [Developing Digital Literacy of Primary School Students]. *Abylai Khan atyndagy Qazaq khalyqaralyq qatynastar zhane alem tilderi universitetinin ghylymi zhurnal. Pedagogika ghylymdary seriiasy — Scientific Journal of the Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages. Series of Pedagogical Sciences*, 3(70), 291–302. <https://doi.org/10.48371/PEDS.2023.70.3.020> [in Kazakh].

Information about the authors

- Kopbalina, K.B.** — Doctoral Student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: kamshat_77_77@mail.ru, ORCID.ORG: <https://orcid.org/0000-0002-3054-5357>
- Abildina, S.K.** — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: salta-7069@mail.ru, ORCID.ORG: <https://orcid.org/0000-0002-8324-8444>
- Zhekibayeva, B.A.** — Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of “Pedagogy and Methodology of Primary Education”, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: bzhekibaeva@mail.ru, ORCID.ORG: <https://orcid.org/0000-0003-0671-8550>